

1. Εισαγωγή: Υπο-νοούμενα του δημόσιου λόγου για το έγκλημα

Κάθε συζήτηση για το έγκλημα και την εγκληματικότητα στις μέρες μας μαγνητίζει την προσοχή του κοινού, δημιουργεί δημόσιες αντιπαραθέσεις και περαιτέρω συζητήσεις, διαμορφώνει θετικές στάσεις απέναντι στη δημόσια αναφορά όσο το δυνατόν περισσότερων λεπτομερειών για μια εγκληματική πράξη και καταλήγει να εντάσσει το έγκλημα στα ζητήματα που διαμορφώνουν την εκλογική ατζέντα των κομμάτων. Κάθε συζήτηση για το έγκλημα συνδέεται επίσης στον δημόσιο λόγο με το ζήτημα της ασφάλειας ή της ανασφάλειας που νιώθουν οι πολίτες εξαιτίας της αυξημένης, όπως υποστηρίζεται, εγκληματικότητας.

Ωστόσο, ο δημόσιος λόγος για το ζήτημα αυτό θεμελιώνεται και καταλήγει, κυρίως έμμεσα, σε δύο βασικές παραδοχές: ότι, αφενός, όταν συζητάμε για το έγκλημα, αναφερόμαστε στο βίαιο έγκλημα και σε αυτό που στρέφεται κατά της περιουσίας και συνδυάζεται με βία και, αφετέρου, ότι το έγκλημα εκπορεύεται από ανθρώπους με σαθρά ηθικά ερείσματα, που αναγκάζονται είτε από τις άθλιες συνθήκες ζωής τους είτε από ιδιοσυγκρασία και προδιάθεση να κλέβουν και να ληστεύουν· από δράστες που το «έχουν στο αίμα τους» να είναι βίαιοι, «θρασείς», «να μη σέβονται τον κόπο του άλλου» ή δράστες με αντικοινωνικά χαρακτηριστικά συμπεριφοράς που ορίζονται κατά περίπτωση από τα ίδια τα ΜΜΕ. Συστηματική είναι επίσης η επίκληση στοιχείων για τον τρόπο ζωής και το παρελθόν τους ή την κοινωνική τους

προέλιψη, έτσι ώστε όλα συγκλίνουν σε μια γενίκευση που στοχοποιεί συγκεκριμένες ομάδες πληθυσμού.

Οι κυρίαρχες αυτές αντιλήψεις, που διαδίδονται συστηματικά από τα ΜΜΕ, από μέλη του κοινοβουλίου, από μερίδα ειδικών, από εκπροσώπους δημόσιων φορέων κ.λπ., τεκμηριώνονται και πλαισιώνονται από «στατιστικά» στοιχεία, τα οποία παρατίθενται ως μη επιδεχόμενα αμφισβήτηση, περίπου ως αξιώματα· όλα αυτά καταλήγουν σε «συμπεράσματα» που υπονοούν, όταν δεν τη διατυπώνουν ευθέως, την παραδοχή ότι η κατάσταση της εγκληματικότητας σχετίζεται με δύο κυρίως παράγοντες: πρώτον, με την ανικανότητα παρέμβασης της εκάστοτε κυβέρνησης και την αναποτελεσματικότητα του ποινικοκατασταλτικού συστήματος και, δεύτερον, με την υπερσυσσώρευση «προβληματικών» πληθυσμών στις πόλεις, ιδίως στο κέντρο της Αθήνας, είτε πρόκειται για μετανάστες, είτε πρόκειται για εξαρτημένους, είτε για χούλιγκαν, είτε για ομάδες των λεγόμενων αντιεξουσιαστών. Τέλος, αποκτά αύξουσα απήχηση μια αντίληψη για το ρόλο του σωφρονιστικού συστήματος, ιδίως της ποινής στέρξης της ελευθερίας, που οδηγεί τον δημόσιο λόγο και τον δημόσιο διάλογο σε επίπεδα προ-κρατικά και ιδίως πριν από το Διαφωτισμό.

Διαπιστώνεται, επομένως, μια συνολική τάση σε απόψεις και αντιλήψεις για το ποινικό φαινόμενο που βρίσκονται πέραν του κράτους δικαίου και αντιστοιχούν σε κοινωνικά και πολιτικά καθυστερημένες κοινωνίες, με αποτέλεσμα η συζήτηση να καθηλώνεται σε εποχές που η Ελλάδα και ο ευρωπαϊκός νομικός πολιτισμός έχουν ήδη βιώσει στο παρελθόν. Έχει δε ενδιαφέρον πως οτιδήποτε επιχειρεί να αναιρέσει αυτές τις ευρέως διαδεδομένες απόψεις, στις σπάνιες περιπτώσεις που καταφέρνει να διαπεράσει τα τείχη του κυρίαρχου λόγου, χλευάζεται ή αντιμετωπίζεται απλώς με ευφρολογήματα.

Αν όμως, υπερβούμε τον πληθωρικό και φοβικό λόγο των ΜΜΕ και επιχειρήσουμε να κατανοήσουμε βασικά ζη-

τήματα που αφορούν τις ποικίλες όψεις του εγκλήματος ως κοινωνικού φαινομένου και της θεσμικής αντιμετώπισής του συνολικά, θα βρεθούμε ενώπιον μιας πραγματικότητας που τη χαρακτηρίζει η κυκλικότητα, η σχετικότητα και η επιλεκτική ανάδειξη επιμέρους στοιχείων της μέσα από κοινωνικές κατασκευές. Μια πιο προσεκτική ματιά στην ιστορία της θεωρίας και της πραγματικότητας του εγκλήματος αποκαλύπτει ένα φαινόμενο που διαχρονικά παρουσιάζει πολυπλοκότητα, εντάσεις και υφέσεις: Η έξαρση της εγκληματικότητας στα τελευταία χρόνια του 20ού αιώνα, για παράδειγμα, δεν είναι πρωτοφανής ιστορικά, ενώ πολλές σημερινές προσεγγίσεις για το έγκλημα είναι επεξεργασμένες εκδοχές αυτών του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα. Οι αλληλαγές στην εγκληματικότητα είναι γνωστό πως δεν αποτελούν απλώς έκφραση αλληλαγών στη συμπεριφορά, αλλά συναρτώνται με ευρύτερες κοινωνικές μεταβολές (π.χ. μαζική εσωτερική μετανάστευση, αλληλαγές συνόρων, μετασχηματισμός κυρίαρχου τύπου οικονομίας) που οδηγούν σε ευρείες εγκληματοποιήσεις ή απεγκληματοποιήσεις συμπεριφορών, δηλαδή επιτείνουν την επιλεκτική λειτουργία του ποινικού νόμου. Όμως οι ποιοτικές μεταβολές της εγκληματικότητας συσχετίζονται και με τον τρόπο με τον οποίο το σύστημα ποινικής καταστολής αντιμετωπίζει το φαινόμενο σε επιχειρησιακό επίπεδο. Έτσι, η αύξηση των εγκλημάτων απάτης και η ύφεση των εγκλημάτων κλοπής σε μια περιοχή μπορεί να είναι αποτέλεσμα μετάθεσης της εγκληματικότητας λόγω της δράσης των αρχών και της ορατής αστυνόμευσης και όχι της μείωσης των εγκλημάτων γενικά. Συνολικά, το έγκλημα είναι ένα φαινόμενο πολύ πιο σύνθετο από τις απλουστευτικές αναπαραστάσεις των ΜΜΕ και γενικά του δημόσιου λόγου. Πρόκειται για ένα κοινωνικό πρόβλημα που η κατανόησή του προϋποθέτει σαφή αντίληψη για μια σειρά από ζητήματα που αφορούν τόσο τις συνθήκες και λειτουργίες της νομοθέτησης όσο και γενικότερου ενδιαφέροντος κοινωνικά προβλήματα που

σχετίζονται με αλληλαγές στη συμπεριφορά, με τις κοινωνικές σχέσεις και με τις σχέσεις εξουσίας.

Προφανώς, η κατανόηση του εγκλήματος δεν εξαντλείται εδώ. Ούτε και το βιβλίο αυτό έχει τέτοια φιλοδοξία. Όμως, με δεδομένο ότι το έγκλημα αποτελεί πλέον ένα κοινωνικό πρόβλημα που απασχολεί συστηματικά τις δημόσιες πολιτικές και τη δημοσιότητα σε καθημερινή βάση, έχει διαμορφωθεί ένα κοινωνικό κλίμα που χαρακτηρίζεται από φόβο, σύγχυση και μερική μόνο γνώση για το έγκλημα με βάση την αφήγηση των ΜΜΕ, αλλά κυρίως άρνηση να γίνει κατανοητό το πρόβλημα της εγκληματικότητας ως μέρος και παράγωγο αυτής της κοινωνίας. Με βάση αυτές τις επιστημάνσεις, στο παρόν βιβλίο αναλύονται ορισμένα βασικά ζητήματα τα οποία πραγματεύεται η επιστήμη της Εγκληματολογίας· εξετάζονται βασικές θεωρήσεις για τα αίτια του εγκλήματος και την αντιμετώπισή του, τονίζεται και εξηγείται η κοινωνικά δομημένη επιπόνηση του εγκλήματος μέσα από τη δημιουργία του ποινικού νόμου και των κοινωνικών πιέσεων, απορρίπτονται οι βιολογικές και βιογενετικές θεωρίες, προσεγγίζεται το έγκλημα και η αντίδραση σε αυτό ως ενιαίο πρόβλημα.

Ειδικότερα, στις σελίδες που ακολουθούν: (α) αναλύεται το έγκλημα ως μέρος του ποινικού φαινομένου και το τελευταίο προσεγγίζεται συνοπτικά σε συσχέτιση με την ιστορική συγκυρία και τις κοινωνικές σχέσεις που το καθορίζουν κάθε φορά: έτσι θα γίνει κατανοητό πώς προσλαμβάνεται το έγκλημα από την οπτική του ποινικού δικαίου, υπό ποιες συνθήκες διαμορφώθηκε ιστορικά το νεωτερικό και μετανεωτερικό ποινικό δίκαιο, υπό ποιες συνθήκες τυποποιείται ποινικά μια συμπεριφορά ως έγκλημα, πώς συγκροτείται η αντίδραση σε αυτήν· (β) αναλύονται οι κυρίαρχες απόψεις για τα αίτια του εγκλήματος και, επίσης, ορισμένες θεμελιώδεις για την εξέλιξη της Εγκληματολογίας θεωρίες, οι οποίες στο παρελθόν έχουν αντιμετωπιστεί ως αιρετικές ή έχουν απαξιωθεί, και περιγράφονται οι αντιδράσεις που έχουν εγερθεί απέναντί τους· (γ)

αναλύεται ο ρόλος του ποινικού φαινομένου στην οριοθέτηση της κοινωνικής κανονικότητας και στην καλλιέργεια ενός συγκεκριμένου πολιτισμού τάξης, που όμως έχει επιλεκτικό χαρακτήρα· (δ) εξετάζεται η σχετικότητα, η κοινωνική και ιδεολογική λειτουργία των στατιστικών της εγκληματικότητας· (ε) αναλύεται διεξοδικά η πρόληψη του εγκλήματος και η ποικιλομορφία του περιεχομένου και των πρακτικών της και κυρίως, η επιλεκτική λειτουργία της· (στ) περιγράφεται η κριτική που ασκείται στο ποινικό δίκαιο και εξετάζονται οι δικαιοπολιτικές εξελίξεις και τάσεις της ποινικής καταστολής σήμερα.

Στόχος του βιβλίου αυτού δεν είναι να αποτελέσει ένα εγχειρίδιο Εγκληματολογίας. Απευθύνεται σε ειδικούς, κυρίως όμως σε μη ειδικούς, και επιχειρεί να αναδείξει κομβικές προσεγγίσεις και προβλήματα που εγείρονται σε κάθε απόπειρα εξήγησης του εγκλήματος και της κοινωνικής αντίδρασης σε αυτό. Επιδιώκεται, επομένως, να γίνει κατανοητή η πολυπλοκότητα των κοινωνικών αυτών φαινομένων και η συσχέτισή τους με γενικότερα κοινωνικά προβλήματα και με ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών σχέσεων, περιλαμβανομένων των σχέσεων εξουσίας, και όχι με τις «οντολογικές» ιδιότητες του εγκληματία και βιογενετικές εκτροπές. Διότι γνωρίζουμε πλέον ότι ποτέ δεν αποδείχθηκε αξιόπιστη η σχέση ανάμεσα στο έγκλημα και την ιδιοσυστασία του ανθρώπου. Αντίθετα, κάθε φορά που στο παρελθόν συσχετίστηκε η βιολογική/γενετική υπόσταση του ατόμου με την εμπλοκή του με το σύστημα δικαιοσύνης, το όλο ζήτημα κατέληξε σε απόλυτη καταστολή και σε πολιτικές εξαφάνισις ή συστηματικών ωμοτήτων σε βάρος ολόκληρων ομάδων πληθυσμού. Τέλος, μια προσέγγιση βιογενετικού προσανατολισμού είναι πράγματι μια ελλιπής προσέγγιση, καθώς παρακάμπτει έναν θεμελιώδη παράγοντα, δηλαδή τη διαδικασία εγκληματοποίησης. Γι' αυτό και στις επόμενες σελίδες προσεγγίζουμε το έγκλημα ως ένα αμιγώς κοινωνικό φαινόμενο, με τη φιλοδοξία να απαντήσουμε σε ορισμένα ερωτήματα αλληλά και να δώσουμε στους αναγνώστες το έναυσμα για μια περαιτέρω αναζήτηση γύρω από τα θέματα αυτά.

2. Το ποινικό φαινόμενο: οριοθετήσεις μιας πραγματικότητας

Αν ρίξουμε μια ματιά στον Ποινικό Κώδικα, θα δούμε ότι ο ορισμός του εγκλήματος απέχει πολύ από αυτόν που υπονοείται ή ρητά διατυπώνεται στον δημόσιο λόγο. Έχει σημασία, λοιπόν, όχι μόνο να προσδιορίσουμε τι ορίζεται επισήμως ως έγκλημα, τι δηλαδή αναγνωρίζει (τυποποιεί) το ελληνικό κράτος ως τέτοιο, αλλά και να κατανοήσουμε τη σημασία του ορισμού αυτού και να διακρίνουμε το έγκλημα στις επίσημες (τυπικές) και ανεπίσημες (άτυπες) εκδοχές του. Και τούτο επειδή το τι θεωρείται έγκλημα δεν είναι αυτονόητα γνωστό σε όλους, ο ορισμός του δεν προκύπτει από μια οικουμενική συμφωνία, ενώ και οι ίδιες οι πράξεις που θεωρούνται έγκλημα δεν παραμένουν απaráλληλαχτες στο πέρασμα του χρόνου. Κυρίως, όμως, το έγκλημα ορίζεται από το κράτος με διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι στον καθημερινό δημόσιο λόγο, κι αυτό, εκτός του ότι δημιουργεί συγχύσεις, δεν είναι ευρύτερα αντιληπτό.

Ειδικότερα, σήμερα φαίνεται ότι βρισκόμαστε μπροστά σε μια αντίφαση: Η συντηρητική στροφή σε Ευρώπη και Ελλάδα και η επανάκαμψη μειονοτικών ζητημάτων, του εθνικισμού, του θρησκευτικού φανατισμού και του κοινωνικού ρατσισμού έχουν συμβάλει ώστε το επίσημο ποινικό δίκαιο, ιδίως δε οι θεμελιώδεις ορισμοί του, να είναι περισσότερο φιλελεύθεροι από τις απόψεις και αντιλήψεις που επικρατούν στο εσωτερικό των κοινωνιών, όπου τα αιτήματα της επίτασης της καταστολής και της αυστηροποίησης των ποινών είναι πολύ διαδεδομένα. Με δεδομένο πως ό,τι ο νόμος ορίζει

ως έγκλημα αποτελεί και το απόλυτο κριτήριο με βάση το οποίο ένας άνθρωπος μπορεί να εμπλακεί με το ποινικοκατασταλτικό σύστημα, είναι αναγκαίο αφενός να υπάρχει μια όσο το δυνατόν ευρύτερη επίγνωση των γενικών αξιωμάτων και παραδοχών που συγκροτούν αυτόν τον ορισμό, αφετέρου, με βάση τις γενικές αυτές παραδοχές, να μπορούμε να προχωρήσουμε στην καταρχήν οριοθέτηση της έννοιας του εγκλήματος, σε σύγκριση μάλιστα με άλλες έννοιες, και, τέλος, να αναφερθούμε στη δικαιοπολιτική λειτουργία της έννοιας του εγκλήματος και του ποινικού δικαίου.

Έγκλημα δεν είναι κάθε πράξη ή συμπεριφορά που μια κοινότητα ή ομάδα ανθρώπων θεωρεί άδικη ή επιβλαβή για την ίδια· είναι μια πράξη που ο νόμος χαρακτηρίζει ως τέτοια και αυτό είναι το νομικό έγκλημα, σε αντίθεση με το λεγόμενο πραγματικό ή φυσικό έγκλημα, δηλαδή την πράξη ή παράλειψη που μπορεί να συγκεντρώνει κοινωνική απαξία, αλλά δεν έχει τυποποιηθεί ως έγκλημα.

Η έννοια έγκλημα διαφέρει από τους όρους *παραβατικότητα* (delinquency) και *κοινωνική απόκλιση* (deviance). Η παραβατικότητα παραπέμπει στην αποκλίνουσα συμπεριφορά και στην παραβίαση του νόμου από ανηλίκους και μόνο. Αφορά την παραβίαση κανόνων που δεν έχουν πάντα ποινικό χαρακτήρα και μπορεί να είναι κοινωνικοί κανόνες ή άλλοι. Καθιερώθηκε ως λιγότερο σιγματιστικός όρος (αν και πολλοί υποστηρίζουν και για τους ανηλίκους τη χρήση του όρου εγκληματικότητα), επειδή συχνά η εγκληματικότητα των ανηλίκων θεωρείται πρόσκαιρου χαρακτήρα αλλά και επειδή οι ανήλικοι δεν έχουν πλήρη ή έχουν μειωμένο καταλογισμό των πράξεών τους και άρα φέρουν καμία ή μερική ποινική ευθύνη. Επομένως, ο όρος παραβατικότητα δεν αφορά γενικά την εγκληματικότητα, δεν είναι ταυτόσημος με αυτή και χρησιμοποιείται εσφαλμένα για να υποδείξει την εγκληματικότητα των ενηλίκων. Τα τελευταία χρόνια, τα ΜΜΕ χρησιμοποιούν περίπου συστηματικά τον όρο αυτό για να

μιλήσουν για μεγάλα εγκλήματα οικονομικού χαρακτήρα, αλλιά και για εγκλήματα με δράστες ανθρώπους ή φορείς υπεράνω πάσης υποψίας. Έχει επέλθει, έτσι, μια *de facto* διάχυση των χαρακτηριστικών της εγκληματικότητας στον όρο παραβατικότητα όταν πρόκειται για ανηλίκους και ακριβώς το ανάποδο όταν πρόκειται για ενηλίκους: επομένως ένταση της κοινωνικής απαξίας για τους ανηλίκους και έμμεση υποβάθμιση της κοινωνικής απαξίας για εγκληματίες του λευκού κοιλάρου ή δράστες με ισχυρή κοινωνική θέση.

Οι όροι *κοινωνική απόκλιση* και *αποκλίνουσα συμπεριφορά*, από την άλλη, διαμορφώθηκαν εντός συγκεκριμένων κοινωνικών συνθηκών. Ο ίδιος ο όρος αποκλίνουσα συμπεριφορά υπονοεί την ύπαρξη ενός μέσου συνετού ανθρώπου, ενός ιδεατού τύπου ανθρώπου, από τον οποίον αποκλίνει κάθε φορά ένας συγκεκριμένος άνθρωπος (βλ. και επόμενη ενότητα). Και η απόκλιση αυτή σταθμίζεται τόσο ποινικά όσο και εξω-ποινικά.

Ο ορισμός του εγκλήματος είτε ως νομικού γεγονότος είτε ως φυσικού εγκλήματος προκύπτει μέσα από κοινωνικο-ιστορικές διαδικασίες, οι οποίες μεταβάλλουν το εύρος των πράξεων που θεωρούνται εγκλήματα και των αγαθών που αυτά προσβάλλουν. Η έννοια του εγκλήματος, επομένως, χαρακτηρίζεται από σχετικότητα. Η αντίδραση στο έγκλημα δεν εξαντλείται με υπαγωγή της συμπεριφοράς κάποιου ως δράστη στις βασικές διατάξεις του Ποινικού Κώδικα· ωστόσο, η υπαγωγή αυτή αποτελεί την αρχή για την κινητοποίηση ενός ολόκληρου συστήματος (της αστυνομίας, της ποινικής δικαιοσύνης, του σωφρονιστικού συστήματος), η λειτουργία του οποίου έχει καταναγκαστικό χαρακτήρα –δεν μπορεί δηλαδή κάποιος να αποφύγει να υπακούσει στις επιταγές του ή να τεθεί στη διάθεσή του. Σήμερα ξέρουμε ότι τελικά μια πράξη τυποποιείται ως έγκλημα με βάση κοινωνικές επιλογές, ενώ η κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα θεωρείται ότι αποτελεί ταυτόχρονα και παράγοντα αναπαραγωγής του.

Η συζήτηση για το έγκλημα, λοιπόν, πρέπει να είναι μια συζήτηση για το *ποινικό φαινόμενο*, καθώς οφείλει να περιλαμβάνει τόσο το ίδιο το έγκλημα ως πραγματικό και νομικό γεγονός όσο και την κοινωνική αντίδραση σε αυτό, δηλαδή την εγκληματοποίηση, την αστυνόμευση και τη μεταχείριση του εγκληματία, ενώ, επιπλέον, η υπαγωγή μιας πράξης στις ποινικές διατάξεις επηρεάζεται και από εξω-νομικές παραμέτρους. Ωστόσο, η συζήτηση για το ποινικό φαινόμενο δεν αποτελεί ιστορικό αυτονόητο. Προέκυψε μέσα από τις μεγάλες τομές στην ιστορία, όπως ήταν η βιομηχανική επανάσταση, ο Διαφωτισμός, ο Θετικισμός, τομές που άλλαξαν τα πάντα, ανάμεσά τους και τη σχέση νομιμότητας και παρανομίας. Πράγματι, η δημιουργία και εξέλιξη του ποινικού φαινομένου ως μιας ιδιαίτερης κατηγορίας διακυβέρνησης δημόσιων προβλημάτων, στα οποία το κράτος απαντά μέσω μιας ανεξάρτητης εξουσίας (της Δικαιοσύνης), και ως μιας σφαίρας δημόσιας πολιτικής βρίσκεται σε άμεση συνάφεια με τις εξελίξεις από τον 17ο αιώνα και μετά, καταρχήν στη Δύση. Στις διατάξεις των ποινικών κωδίκων της σύγχρονης Ευρώπης αντανakλώνται σχέσεις εξουσίας και συγκεκριμένα συμφέροντα. Ειδικότερα το νεωτερικό ποινικό δίκαιο ήταν το δίκαιο το οποίο κατεξοχήν τυποποίησε με καταναγκαστικό τρόπο τα όρια των κοινωνικών σχέσεων και των σχέσεων εξουσίας ανάμεσα στο κράτος και τους ιδιώτες και, ταυτόχρονα, ανέδειξε σε θεμελιώδη έννομα αγαθά για την αναπαραγωγή της κοινωνικής τάξης στον καπιταλισμό την ελευθερία, τη ζωή και την ιδιοκτησία. Παρά τον καταναγκαστικό τους χαρακτήρα, οι τυποποιήσεις του φιλελεύθερου ποινικού δικαίου στον Ποινικό Κώδικα δεν αποτελούν μια αυθαίρετη οριοθέτηση συμπεριφορών και κυρώσεων· προκύπτουν από ευρείες συναινέσεις, εκφράζουν κοινωνικές πρακτικές, ενώ χαρακτηρίζονται από μια εγγυητική λειτουργία της οποίας το ιστορικό και ουσιαστικό βάρος στην καθημερινή ζωή δύσκολα γίνεται αντιληπτό. Έτσι, η ποινική προστασία δεν

αφορά μόνο τα ισχυρά συμφέροντα αλλιά και τους απλούς πολίτες: Οι πράξεις δεν τυποποιούνται ως εγκλήματα ανάλογα με τη διάθεση του αστυνομικού ή του δικαστή ή, πόσο μάλλον, σύμφωνα με τις επιδιώξεις ενός στενού πυρήνα της κυβέρνησης· η υποχρέωση του κράτους να προστατεύει του πολίτες είναι γενική και δεν εξαρτάται από την κοινωνική κατάσταση καθενός και ούτω καθεξής.

Αλλιά τι ακριβώς είναι έγκλημα σύμφωνα με το καθοριστικό κείμενο το οποίο δεσμεύει, χαρακτηρίζει και τυποποιεί τη συμπεριφορά μας, δηλαδή σύμφωνα τον Ποινικό Κώδικα;

Έγκλημα: η λογική του Ποινικού Κώδικα

Έγκλημα, σύμφωνα με τον Ποινικό Κώδικα, είναι «πράξη άδικη και καταλογιστή στο δράστη της, η οποία τιμωρείται από το νόμο. Στις διατάξεις των ποινικών νόμων, ο όρος “πράξη” περιλαμβάνει και τις παραλείψεις» (Π.Κ.14). Το έγκλημα είναι η κεντρική έννοια του ποινικού δικαίου. Τα στοιχεία της έννοιας του εγκλήματος, όπως προκύπτουν από αυτόν τον ορισμό είναι συνοπτικά: (α) Το έγκλημα είναι πράξη ή παράλειψη και άρα δεν πρόκειται για άποψη, πεποίθηση, ιδέα ή σκέψη. (β) Το έγκλημα, σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό του Ποινικού Κώδικα, είναι μια πράξη άδικη. Το άδικο σε αυτήν την περίπτωση δεν αντιστοιχεί σε κάποια φιλοσοφική διάσταση του αδίκου, αλλιά υποστηρίζεται ότι συμπίπτει με το παράνομο, δηλαδή αν μια πράξη ή παράλειψη τυποποιείται ως έγκλημα από τον Ποινικό Κώδικα, τότε είναι και άδικη. Συγκεκριμένα, για να θεωρηθεί άδικη μια πράξη ή παράλειψη πρέπει να έχει προηγουμένως προσβάλλει/προκαλέσει βλάβη σε ένα αγαθό που προστατεύεται από τον ποινικό νόμο, πρέπει επομένως να έχει τυποποιηθεί η προσβολή αυτού του αγαθού ως παράνομη. Η προσέγγιση αυτή, γνωστή ως αντικειμενική θεωρία, θεωρεί ότι δεν χρειάζεται η πράξη να συγκεντρώνει και κοινωνική απαξία ή άλλια υποκειμενικά

στοιχεία του αδικού. (γ) Ο δράστης της πράξης ή παράλειψης είναι απαραίτητο να έχει την ικανότητα να αντιληφθεί τις συνέπειές της και να μπορεί να αναλάβει την ευθύνη για την τέλεσή της, δηλαδή να έχει ικανότητα να κατανοεί και να κατευθύνει τη θέλησή του αυτόνομα (ικανότητα καταλογισμού). Επίσης, έχουν τυποποιηθεί και διαβαθμίσεις της ευθύνης του δράστη με βάση το βαθμό πρόθεσης και επίγνωσης των συνεπειών της πράξης (δόλος, αμέλεια κ.λπ.). Τέλος, αν δεν έχει ταυτοποιηθεί κάποιος ως δράστης, αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχει έγκλημα.

Έγκλημα δεν είναι μια πράξη που εν πολλοίς αποτελεί την παραβίαση ενός ηθικού κανόνα –όπως καθένas εννοεί την ηθική–, ο οποίος προϋπάρχει και αναπαράγεται ανεξάρτητα από το ποιες είναι οι κοινωνικές συνθήκες. Ούτε ο εγκληματίας είναι κάποιος που έχει παραστρατήσει ή κάποιος που ανάμεσα σε δυο-τρεις επιλογές που είχε στη διάθεσή του προτίμησε να κάνει ένα έγκλημα. Το έγκλημα στον Ποινικό Κώδικα και το έγκλημα όπως το αντιλαμβάνεται η κοινωνία σήμερα φαίνεται ότι διαφέρουν. Όχι σπάνια, πράξεις που η κοινωνία απαξιώνει (όπως π.χ. η ενδοσυζυγική βία) δεν έχουν τυποποιηθεί ως εγκλήματα ή τυποποιήθηκαν πρόσφατα. Ενώ άλλες πράξεις που είναι εγκλήματα σύμφωνα με το νόμο δεν φέρουν απαξία ή είναι ανεκτές από την κοινωνία (σοβαρές παραβάσεις του κώδικα οδικής κυκλοφορίας, οικονομικά εγκλήματα). Μιλάμε, λοιπόν, για τη σχέση και τη *διάσταση μεταξύ νομικού και πραγματικού εγκλήματος*.

Αυτό που έχει όμως ιδιαίτερη σημασία είναι να αναφερθούμε στην κοινωνική και πολιτική ιστορία της τυποποίησης της έννοιας του εγκλήματος στην Ευρώπη, η οποία αποτελεί και την ιστορία του ουσιαστικού περιεχομένου του άρθρου 14 του Ποινικού Κώδικα στο οποίο αναφερθήκαμε προηγουμένως.

Όπως υπαινιχθήκαμε στην προηγούμενη ενότητα, οι ρυθμίσεις και οι αρχές του Ποινικού Κώδικα δεν αποτελούν

ένα τεχνικό ζήτημα, ούτε είναι πρόταση κάποιας επιτροπής ειδικών. Επακολούθησαν τη μεγάλη ανατροπή που έφερε ο Διαφωτισμός, η οποία σηματοδότησε μια τροπή στην ποινική πολιτική σε όλη την Ευρώπη και στον δυτικό κόσμο γενικότερα. Το αποτύπωμα της τροπής αυτής εντοπίζουμε σήμερα στους ποινικούς κώδικες των περισσότερων κρατών της Ευρώπης.

Ειδικότερα, η τυποποίηση του εγκλήματος ως νομικού γεγονότος όπως το γνωρίζουμε σήμερα είναι αποτέλεσμα μιας ιστορικής διαδικασίας ποινικής μεταρρύθμισης που ξεκινά τον 18ο αιώνα και ταυτίζεται με την Κλασική Σχολή του ποινικού δικαίου, η οποία θεμελίωσε την Κλασική Εγκληματολογία. Η τυποποίηση του εγκλήματος εντάσσεται στη γενικότερη τάση που επικρατεί εκείνη την περίοδο στη Δύση, δηλαδή την ωφελιμιστική και συμβοληαική προσέγγιση της κοινωνίας, η οποία οδήγησε στην επικράτηση της ορθολογικής θεώρησης του εγκλήματος ως παραβίασης του νόμου και στην ανάπτυξη της έννοιας του κανόνα δικαίου ως έννοιας διακριτής από τον θρησκευτικό κανόνα (Vold κ.ά., 2002· Morrison, 1995, σ. 73).

3. Μια επιλεκτικά ορθολογική κοινωνία

Παρότι συχνά η αφήγηση για την ιστορία του εγκλήματος και της αντίδρασης σε αυτό εκτείνεται μέχρι την αρχαιότητα, μια πραγματικά κοινωνική και θεσμική ιστορία του εγκλήματος σωστό είναι να έχει ως αφετηρία την περίοδο του Διαφωτισμού, καθώς τότε άλληλαξαν το περιεχόμενο, το εύρος και η σημασία του κράτους, της κοινωνίας, της οικονομίας και της μεταξύ τους σχέσης, και οι συνέπειες αυτής της μεταβολής ως προς τα βασικά χαρακτηριστικά της φτάνουν μέχρι τις μέρες μας.

Οι ευρύτατοι μετασχηματισμοί που έλαβαν χώρα μεταξύ 17ου και 19ου αιώνα δημιούργησαν νέες ανάγκες, όπως ήταν η υπέρβαση της εμπόλεμης κατάστασης διαρκείας που δημιουργούσαν οι αλληλεπλήρηλε συγκρούσεις στις οποίες εμπλέκονταν οι βασιλείς και ηγεμόνες της Ευρώπης, η εμπέδωση μιας κάποιας κοινωνικής ειρήνης και ευταξίας που θα συνέβαλλε στην οικονομική ευμάρεια, την ανάπτυξη της αγοράς και του εμπορίου και θα εγγυόταν την ιδιοκτησία, την ανεξαρτησία και την πολιτισμική επίδραση της ανερχόμενης αστικής τάξης και, τέλος, η ανάγκη να διασφαλιστεί αυτή η τάξη από την ευρεία χρήση της θανατικής ποινής, τα βασιστήρια, την αυθαίρετη και άμεσα εξαρτημένη από το βασιλιά αστυνόμευση και Δικαιοσύνη. Η Κλασική Σχολή του ποινικού δικαίου αποτέλεσε τη βασική πρόταση-παράδειγμα της εποχής για το έγκλημα και το ποινικοκατασταλτικό σύστημα και συνέβαλε στην οριστική υπέρβαση της θεοκρατικής αντίληψης για την κοινωνία που ήταν έως τότε κυρίαρχη. Ο ορθολογισμός αναδείχθηκε σε μέτρο διαμόρφωσης των κοινωνικών σχέσεων και ιδέες όπως η ενότητα της κοινωνίας,

η ελεύθερη βούληση, η θεώρηση του ανθρώπου ως ορθολογικού όντος και της ιδιοκτησίας ως φυσικού δικαιώματος καθόρισαν τη σκέψη της εποχής και τις νέες τάσεις που διαμορφώθηκαν στο ποινικό δίκαιο και στην ποινική πολιτική.

Ωστόσο, η αρχική σύλληψη της ενότητας της κοινωνίας και η συγκρότηση γύρω από αυτήν της πολιτικής κοινωνίας (civil society) αφορούσε άτομα που ήταν άνδρες, ιδιοκτήτες, πολίτες και επικεφαλής της οικογένειάς τους. Οι άκληροι αντιμετωπιζόταν ως απειλή από τους ιδιοκτήτες γης, ενώ ακριβώς η έλλειψη ιδιοκτησίας τους καθιστούσε μη ωφέλιμους για την κοινότητα και άρα ακατάλληλους για συμμετοχή στα κοινά. Οι γυναίκες, οι σκλάβοι, οι ανήλικοι, όσοι δεν ανήκαν στη λευκή φυλή, οι πάσης φύσεως περιθωριακοί κ.λπ. αποκλείονταν περίπου αυτονόητα από το κοινωνικό συμβόλαιο και την πολιτική εξουσία και δεν τους αποδίδονταν τα δικαιώματα που προορίζονταν για όσους θεωρούνται το «τυπικό» υποκείμενο δικαίου κάθε συγκεκριμένης κοινωνίας (Melossi, 1990, σ. 19). Τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα (κυρίως η μεγάλη μάζα των χωρικών) συχνά περιγράφονταν, ακόμα και από τους στοχαστές του Διαφωτισμού, με όρους που τα τοποθετούσαν λίγο πάνω από τα ζώα. Η πολιτική κοινωνία, επομένως, ήταν μια οντότητα που αφορούσε μόνο τους ιδιοκτήτες, καθώς αυτοί, σύμφωνα με τις απόψεις της εποχής, θεωρούνταν ικανοί να ανταποκριθούν στα ηθικά και ορθολογικά αιτήματα της κοινωνίας και να διαχειριστούν το «κοινό καλό» (Sombart, 1998, σ. 75· Melossi, 2002, σ. 18-21).

Όμως οι κατώτερες τάξεις, αν και αποκλείονταν από την πολιτική κοινωνία, δεν θεωρούνταν οντολογικά διαφορετικές (Baratta, 1982, σ. 32-34)· δεν αποκλείονταν από τη φυσική κοινωνία απλά από την πολιτική. Εκείνη την εποχή κανείς δεν ασχολήθηκε με την προσωπικότητα του εγκληματία, όπως έγινε αργότερα, όταν με την επικράτηση του Θετικισμού ο εγκληματίας θεωρήθηκε οντολογικά διαφορετικός. Ούτε ο έλεγχος των κατώτερων (και άρα επικίνδυνων) τάξεων προ-

καλούσε ρήξεις. Η καταναγκαστική εργασία, η εξορία και η θανάτωση ήταν πρακτικές απόλυτα συμβατές με τις θεωρήσεις της εποχής, σύμφωνα με τις οποίες η ποινή είχε εκφοβιστικό και ανταποδοτικό χαρακτήρα και διαμορφωνόταν με βάση την αρχή της ωφελιμότητας. Από την ίδια λογική διέπονταν τα σωφρονιστήρια, τα πτωχοκομεία και λοιπά ιδρύματα, τα οποία λειτούργησαν καταρχάς ως κερδοφόρες επιχειρήσεις με σκοπό τον εξορθολογισμό ανθρώπων και πραγμάτων. Όπως σχολιάζει ο εγκληματολόγος Dario Melossi: «Οι επικίνδυνες τάξεις έπρεπε να μετατραπούν σε απολύτως ορθολογικά υποκείμενα, που θα μπορούσαν τελικά να κατανοήσουν τους εαυτούς τους ως ιδιοκτήτες της δουλειάς τους, ικανούς να τη διαθέτουν υπό μορφή συμβολαίου εργασίας» (Melossi, 1990, σ. 23-24).

Τα έγκλημα ως ορθολογική πράξη

Σε αυτό το κοινωνικό τοπίο, ο Cesare Beccaria (1738-1794) το 1763, με το έργο του *Περί εγκλημάτων και ποινών*, θεμελιώνει τις βασικές αρχές του σύγχρονου ποινικού δικαίου μετουσιώνοντας θεωρήσεις του Διαφωτισμού σε αρχές και προτάσεις αντεγκληματικής πολιτικής· ειδικότερα, αναφέρεται στο ορθολογικό άτομο και σε ένα ορθολογικό σύστημα απονομής δικαιοσύνης, στο πλαίσιο του οποίου κάθε πολίτης πρέπει να γνωρίζει πότε είναι ένοχος και πότε αθώος, η αστυνομία δεν πρέπει να λειτουργεί αυθαίρετα, οι ποινές πρέπει να έχουν αποτρεπτικό χαρακτήρα και να θεσπίζονται αποκλειστικά με νόμο, η εξουσία του οποίου εδράζεται στο νομοθέτη ως εκπρόσωπο της κοινωνίας, ενώ ο πολιτικός σκοπός τους πρέπει να θεμελιώνεται στον εκφοβισμό. Ο νόμος και το έγκλημα παύουν πια να συνδέονται με το θείο δίκαιο και την αμαρτία:

Η ίδια η δικαιοσύνη δεν είναι τίποτα περισσότερο από τον αναγκαίο δεσμό που θα διασφαλίσει την ενότητα